

Розділ V Поняття злочину

§ 1. Поняття злочину та його ознаки

1. Злочин, як і будь-яке інше правопорушення, є вчинком людини. Саме тому йому притаманні всі ті об'єктивні і суб'єктивні особливості, що характеризують поведінку людини: фізичні властивості — той чи інший рух або його відсутність, використання фізичних, хімічних, біологічних та інших закономірностей навколишнього світу; психологічні властивості — прояв свідомості і волі, певна мотивація поведінки, її цілеспрямованість.

Однак на відміну від інших вчинків людини злочин за своєю соціальною сутністю є посяганням на ті відносини, що склалися в суспільстві, відображають його найбільш важливі інтереси, внаслідок чого охороняються законом про кримінальну відповідальність. Злочин завжди суперечить основним потребам та інтересам суспільного розвитку. А оскільки саме об'єктивні закономірності розвитку суспільства, його потреби та інтереси виступають критерієм, мірилом цінності чи антицінності людської поведінки, її відповідності чи невідповідності цим потребам та інтересам, то злочин завжди є антисоціальною поведінкою.

При цьому, оскільки інтереси і потреби суспільства постійно розвиваються, відповідно змінюється на певному етапі суспільного розвитку й оцінка поведінки людини як антисоціальної, злочинної. Тому поняття злочину не може бути незмінним: воно завжди має відповідати конкретному етапу розвитку суспільства, потребам та інтересам, притаманним саме цьому етапу. Це дає змогу зробити два висновки:

1) поняття злочину залежить від соціально-економічних відносин, що існують на певному етапі розвитку суспільства, і тому є історично мінливим;

2) визнання законом певної поведінки людини злочином (криміналізація діяння) чи виключення її з кола злочинних (декриміналізація діяння) є безперервним процесом оцінювання відповідності чи невідповідності цієї поведінки суспільному розвитку.

2. Поняття злочину в кримінальному праві є універсальною і фундаментальною категорією: воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових інститутів. Саме тому визначенню цього поняття в кримінальному праві надавалося і надається велике значення.

В історії кримінального права поняття злочину визначалося по-різному. Залежно від того, чому надавалося більше значення — соціальній чи правовій характеристиці злочину, можна виділити три визначення цього поняття: формальне, матеріальне та формально-матеріальне.

Формальне визначення відображає юридичну природу, юридичні ознаки злочину: злочином визнається таке діяння, що передбачається законом як кримінально каране (злочинно те, що карано, або злочинно те, що передбачено кримінальним законом).

Матеріальне визначення виділяє лише соціальну сутність злочину, його суперечність певним соціальним цінностям (злочин — суспільно небезпечне діяння).

Формально-матеріальне визначення поєднує в собі соціальну та юридичну характеристики злочину (злочин — суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння).

Якщо поставити питання про те, яке з цих визначень є більш обґрунтованим, більш цінним, то насамперед слід мати на увазі, що будь-яке визначення того чи іншого поняття тільки тоді може виконувати свої функції, коли воно максимально точно й вичерпно відображає істотні, типові ознаки певного діяння, явища. У цьому розумінні

формально-матеріальне визначення має перевагу: воно дозволяє відповісти не тільки на питання, які діяння закон визнає злочином, а й на питання, чому закон визнає їх злочином, що в сукупності відображає соціальну і правову природу, сутність злочину.

Кримінальний кодекс дає саме таке визначення. У ст. 11 встановлено: «Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину».

Перше, що підкреслюється в цьому визначенні, — це характеристика злочину як діяння: дії (активної поведінки) чи бездіяльності (пасивної поведінки). Це має принципове значення: злочин як свідомий вольовий вчинок людини повинен бути виражений у конкретній дії або бездіяльності. Думки, погляди, переконання, що не виразилися в актах дії або бездіяльності, хоч як би вони не суперечили інтересам суспільства, злочином визнаватися не можуть. Разом з тим навіть конкретна дія або бездіяльність, позбавлена психологічної основи діяння — свідомого і вольового елементів (це, наприклад, рефлексивні, інстинктивні вчинки), не є злочином. Це і пояснює, чому в ст. 11 КК зазначено, що злочином є лише діяння, учинене суб'єктом злочину, яким відповідно до ч. 1 ст. 18 КК виступає фізична, осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, тобто особа, яка діє зі свідомістю і волею, достатніми для того, щоб поставити їй у вину учинене діяння.

Аналіз ч. 1 ст. 11 КК показує, що в ній чітко закріплено три ознаки злочину: його передбаченість у законі про кримінальну відповідальність, суспільна небезпечність діяння та винність. Перша — передбаченість діяння КК — є формальною, що відображає його юридичну, нормативну природу, тобто протиправність. Інші дві ознаки — суспільна небезпечність та винність — є матеріальними, такими, що розкривають соціально-психологічну природу злочину.

Однак аналіз ч. 2 ст. 1 КК, яка визначає завдання КК, дає змогу стверджувати, що передбаченість діяння в КК одночасно означає також його обов'язкову караність за цим Кодексом. У ч. 2 ст. 1 КК встановлено, що для здійснення завдання захисту суспільних відносин від злочинних посягань КК визначає, «які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили». У цій нормі чітко простежується нерозривний зв'язок кримінальної протиправності та кримінальної караності у характеристиці злочину.

Саме тому в науці кримінального права панує думка про наявність чотирьох обов'язкових ознак злочину: суспільної небезпечності, винності, протиправності та караності. З урахуванням наведених ознак можна дати наукове визначення поняття злочину: злочином визнається суспільно небезпечне, винне, протиправне та кримінально каране діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину.

3. Кожна з цих ознак злочину відображає його різні істотні властивості, має свій зміст.

Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди. Це об'єктивна властивість злочину, реальне порушення відносин, що склалися в суспільстві. Виникнення, зміна, втрата суспільної небезпечності діяння зумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, нерозривним зв'язком з тими соціально-економічними процесами, що відбуваються у суспільстві. У ч. 1 ст. 11 КК суспільна небезпечність як обов'язкова ознака злочину тільки називається, її зміст закон не розкриває. Проте порівняльний аналіз різних видів правопорушень (адміністративних, дисциплінарних та ін.) свідчить про те, що їх суспільна небезпечність не рівнозначна суспільній небезпечності злочину: суспільна небезпечність злочину як виду правопорушення значно більша. Не тотожні за своєю небезпечністю і різні злочини. Достатньо порівняти вбивство і крадіжку.

Суспільна небезпечність діяння як ознака злочину оцінюється на двох рівнях: 1) законодавчому, коли законодавець криміналізує певне суспільно небезпечне діяння; 2) правозастосовному, коли орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність учиненого конкретного злочину. Тому суспільна небезпечність і належить до оціночних понять. Критерієм оцінки суспільної небезпечності, її ступеня виступають об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки, спосіб учинення злочину, форма вини, мотив і мета та ін. Тільки оцінка всієї їх сукупності може розкрити об'єктивну, реальну небезпечність злочину — тяжкість.

Значення суспільної небезпечності як матеріальної ознаки злочину полягає в тому, що вона, по-перше, є основним об'єктивним критерієм визнання діяння злочином, його криміналізації; по-друге, дозволяє класифікувати злочини за ступенем тяжкості (ст. 12 КК); по-третє, визначає межу між злочином та іншими правопорушеннями; по-четверте, є однією із загальних засад індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК).

4. Наступною обов'язковою ознакою злочину, що виражає його внутрішній психологічний зміст, є винність.

У цій ознаці відображається найважливіший принцип кримінального права — суб'єктивного ставлення, тобто відповідальності тільки за наявності вини, що впливає із ст. 62 Конституції України.

Частина 2 ст. 2 КК закріпила цей принцип, зазначивши, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Отже, закон про кримінальну відповідальність виключає об'єктивне ставлення, тобто відповідальність за шкоду, заподіяну за відсутності вини, яка відповідно до ст. 23 КК є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та їх наслідків, вираженим у формі умислу або необережності.

Злочин являє собою єдність об'єктивного й суб'єктивного: діяння і психічного (свідомого і вольового) ставлення до нього. Як діяння не може бути розкрито поза зв'язком з психічним ставленням особи до нього, так і зміст психічного ставлення (вини) не можна визначити поза зв'язком з характером діяння: об'єктом, на який вона посягає, способом, наслідками та іншими його об'єктивними ознаками. Вина значною мірою визначає характер діяння і ступінь його тяжкості та є важливим критерієм визнання його злочином.

5. Обов'язковою ознакою злочину є також його протиправність. Як формальна ознака злочину протиправність означає обов'язкову передбаченість його в кримінальному законі. Кримінальна протиправність тісно пов'язана із суспільною небезпечністю: вона є суб'єктивним виразом об'єктивної, реальної небезпечності діяння для суспільних відносин, її законодавчої оцінки. Тому кримінальну протиправність — юридичну, правову оцінку суспільної небезпечності — закріплено в законі. Саме суспільна небезпечність, її ступінь визначають об'єктивні межі протиправності, за якими питання про криміналізацію діяння виникати не може. Виділення законом кримінальної протиправності як обов'язкової ознаки злочину являє собою конкретний вираз принципу законності в

кримінальному праві: кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, яке передбачено законом як злочин. Кримінальний закон дає вичерпний перелік злочинів. Тому, якщо діяння навіть становить небезпечність для суспільства, але не передбачено законом про кримінальну відповідальність, воно не може розглядатися як злочин.

Звідси впливає найважливіше положення про неможливість застосування кримінального закону за аналогією до такого діяння, що прямо у ньому не передбачене. У ч. 4 ст. 3 КК прямо встановлено, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Слід зазначити, що КК України 1922 і 1927 рр. допускали аналогію закону, яка означала, що у разі відсутності в КК вказівок на окремі види злочинів покарання застосовується за тими статтями КК, що передбачають найбільш схожі за важливістю і характером злочини з урахуванням правил Загальної частини КК. Уведення в ці роки аналогії повинно було заповнити прогалини у кримінальному законі, що пояснювалося неможливістю передбачити в тих умовах у КК вичерпний перелік злочинів. Хоча аналогія у перших КК якоюсь мірою і обмежувалася обов'язковим встановленням схожості діянь (учиненого і передбаченого кримінальним законом) за об'єктивними ознаками, вона давала простір суб'єктивному розсуду правозастосовних органів в оцінці діяння як злочину і в кінцевому результаті часто призводила до порушення закону. Тому необхідність зміцнення законності вимагала виключення аналогії із КК та утвердження принципу: немає злочину без вказівки на те в законі. Це і було зроблено вже у ст. 7 КК України 1960 р., хоча норми, яка б прямо забороняла аналогію, у цьому Кодексі не було. Конституція України в ч. 2 ст. 58 містить найважливіший принцип законності: «Ніхто не може відповідати за діяння, які під час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення». Частина 4 ст. 3 чинного КК цілком відповідає цьому положенню.

6. З ознакою протиправності пов'язана четверта обов'язкова ознака злочину — його караність, під якою розуміється загроза застосування за злочин покарання, що міститься у кримінально-правових санкціях. Караність за своєю сутністю впливає із суспільної небезпечності і протиправності діяння: воно тому і кримінально каране, що є суспільно небезпечним і передбаченим кримінальним законом як злочин.

У той же час діяння, за яке в законі передбачене кримінальне покарання, не втрачає властивостей злочину, якщо в конкретному випадку його вчинення за нього не буде

призначене покарання (напри-клад, унаслідок закінчення строків давності, за амністією та ін.). Ще у 1961 р. В. В. Сташис слушно відзначав, що «зовсім неправильно ототожнювати караність як ознаку злочину із застосуванням покарання в будь-якому випадку його вчинення. Караність слід розуміти як встановлення у законі за вчинення певного діяння кримінально-правової санкції, що дає змогу застосовувати в належних випадках (а не завжди) покарання»^[1].

З урахуванням викладеного, підкреслюючи єдність ознак злочину, можна зробити висновок про те, що тільки наявність сукупності чоти-рьох розглянутих ознак — суспільної небезпечності, винності, проти- правності, караності — характеризує діяння, вчинене суб'єктом зло-чину, як злочин.

§ 2. Значення ч. 2 ст. 11 КК для поняття злочину

У ч. 2 ст. 11 зазначено: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпечності, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі».

Як видно з цього визначення, першою обов'язковою умовою за-стосування ч. 2 ст. 11 КК є наявність у вчиненому діянні формаль-но ознак діяння, яке передбачене КК, тобто всіх тих об'єктивних і суб'єктивних ознак, що у відповідній статті Особливої частини КК характеризують певний злочин. Тим самим у вчиненому діянні відо-бражається кримінальна протиправність як формальна ознака злочину, встановленого законом. Якщо хоча б одна ознака, передбачена в стат-ті Особливої частини, у вчиненому діянні відсутня, то ч. 2 ст. 11 КК застосована бути не може. Так, якщо при зловживанні владою або службовим становищем (ч. 1 ст. 364 КК) відсутня істотна шкода охо- ронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, і воно не було спрямовано на заподіяння такої шкоди, то подібне зловживання службовим становищем не підпадає під ч. 2 ст. 11 КК: у ньому немає однієї з обов'язкових ознак цього складу злочину. Таке діяння за своєю юридичною природою і характером протиправності належить не до злочинів, а до службових проступків.

Другою обов'язковою умовою застосування ч. 2 ст. 11 КК є визнання вчиненого діяння таким, що лише формально містить у собі ознаки ді-яння, передбаченого в КК: унаслідок усіх конкретних обставин воно не відповідає матеріальній ознаці злочину — його суспільній небезпечності. Відбувається розбіжність між законодавчою оцінкою типової суспільної небезпечності певного виду

злочинної поведінки і небезпечністю конкретного випадку такої поведінки. Діяння, передбачене ч. 2 ст. 11 КК, не містить тієї суспільної небезпечності, яка є типовою для злочину, а тому визнається малозначним: не заподіює шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам або заподіює їм явно, очевидно незначну шкоду. У цьому і виражається малозначність діяння.

Третьою умовою застосування розглядуваної норми слід вважати суб'єктивну характеристику малозначного діяння: воно не тільки об'єктивно не спричинило шкоду, а й суб'єктивно не було спрямоване на заподіяння значної, істотної шкоди.

Тільки сукупність цих умов дає змогу визнати діяння малозначним, тобто таким, що не є злочином. Так, правильно були визнані малозначними дії С., яка, працюючи головним бухгалтером акціонерного товариства, використала своє службове становище і за відсутності директора підбила його підпис на 38 платіжних дорученнях, за якими банк перерахував кошти акціонерному товариству.

Суд визнав, що такі дії хоча і містять у собі ознаки службового підроблення (ст. 366 КК), але внаслідок малозначності не є суспільно небезпечними, оскільки здійснені платежі були обов'язковими для підприємства і впливали із закону та договірних правовідносин. Матеріальної або іншої шкоди підприємству чи окремим громадянам спричинено не було. На цій підставі суд визнав підроблення малозначним, тобто таким, що не є злочином.

Значення ч. 2 ст. 11 КК для поняття злочину полягає в тому, що вона конкретизує таку ознаку злочину, як його суспільна небезпечність, тим самим підкреслюючи його матеріальну сутність.

§ 3. Відмінність злочину від інших правопорушень

1. Злочин не є єдиним видом правопорушення. Тому виникає питання про місце злочину в системі правопорушень, відмежування його від інших правопорушень: адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових. Це питання не тільки теоретичне: той чи інший вид правопорушення тягне за собою різну за суворістю відповідальність, різні обмеження для особи, яка його вчинила. Тому правильне визначення виду правопорушення має істотне практичне значення не тільки для охорони суспільних відносин, а й для захисту прав осіб, що вчинили ці правопорушення.

2. Аналіз поняття злочину показує, що саме його суспільна небезпечність, її ступінь розкривають соціальну сутність злочину як виду правопорушення. Тому в кримінальному праві обґрунтовано визнається, що саме суспільна небезпечність є тим критерієм, який повинен бути покладений в основу відмежування злочину від інших правопорушень. Однак щодо питання, яким чином вона виконує цю розмежувальну функцію, серед науковців немає єдності.

Існують два різних підходи до вирішення цього питання. Одні дослідники, відмежовуючи злочин від інших правопорушень, вважають, що тільки злочин має суспільну небезпечність, що це специфічна соціальна властивість тільки злочину. Інші правопорушення не є суспільно небезпечними: їм притаманна лише така властивість, як суспільна шкідливість. Тобто відповідно до такої точки зору має місце якісна відмінність у соціальній природі злочину та інших правопорушень — злочин за своєю природою — це суспільно небезпечне діяння, а іншим правопорушенням така соціальна властивість не притаманна, — вони є лише суспільно шкідливими, тобто здатні заподіювати шкоду окремим державним, суспільним, особистим інтересам. Отже, відповідно до цього погляду злочин та інші правопорушення — якісно самостійні види правопорушень не тільки за їх правовою природою — ознакою протиправності, а й за їх соціальним змістом — матеріальною ознакою.

Інший погляд виходить із єдності соціальної природи всіх правопорушень — їх суспільної небезпечності. Тому відмінність між злочином та іншими правопорушеннями визначається за ступенем суспільної небезпечності. Специфіка злочину виявляється саме в підвищеному ступені суспільної небезпечності: він завжди є більш небезпечним, ніж будь-яке інше правопорушення. Тому відмінність злочину від інших правопорушень полягає у кількісній, а не якісній характеристиці.

Такий погляд є більш обґрунтованим, оскільки будь-яке правопорушення заподіює шкоду (чи містить погрозу заподіяння шкоди) певним суспільним відносинам. Це й визначає його соціальну і правову природу як правопорушення. Але ступінь суспільної небезпечності різних видів правопорушень є різним, а злочини у системі правопорушень — найбільш небезпечні. Це зумовлено і важливістю об'єкта, посягання на який визнається злочином, і характером та тяжкістю шкоди, способом учинення діяння, формою і ступенем вини, мотивами і метою, а також усіма його іншими об'єктивними і суб'єктивними ознаками. Цей висновок підтверджується порівняльним аналізом злочинів та інших правопорушень, зокрема найбільш близьких до злочинів адміністративних деліктів.

3. Відповідно до ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП) адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. У ч. 2 ст. 9 КпАП встановлено, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці правопорушення за своїм характером не тягнуть відповідно до чинного законодавства кримінальної відповідальності. Виходячи з цього, можна виділити такі ознаки адміністративного правопорушення: 1) протиправність — воно прямо передбачене в КпАП; 2) винність — воно повинно бути вчинене умисно або з необережності; 3) воно посягає на охоронювані законом об'єкти; 4) адміністративна караність — адміністративним правопорушенням може бути визнано тільки таке діяння, за яке передбачено заходи адміністративного стягнення. Заходами адміністративного стягнення є: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, що є знаряддям учинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних унаслідок учинення

адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керувати транспортними засобами, права полювання); виправні роботи; адміністративний арешт.

Порівняння понять адміністративного правопорушення та злочину дає змогу визначити їх загальні ознаки. Багато спільного й у характері заходів впливу (штраф, позбавлення спеціального права, виправні роботи у ст. 24 КпАП передбачені як заходи адміністративного стягнення, а у ст. 51 КК — як види кримінального покарання). Однак порівняння близьких за характером діянь адміністративних правопорушень та злочинів чітко показує їх відмінність у ступені суспільної небезпечності, а відповідно у різному ступені суворості однойменних заходів впливу.

Перш за все слід відзначити, що особлива важливість низки об'єктів, наприклад, основ національної безпеки України, життя, здоров'я людини, виключає визнання посягань на них адміністративними правопорушеннями. Тому державна зрада, вбивство, тяжке тілесне ушкодження можуть вважатися тільки злочинами. Посягання ж на інші об'єкти, наприклад власність, громадський порядок, господарську діяльність, можуть бути як злочинами, так і адміністративними правопорушеннями. Однак у цих випадках їх правову природу визначають тяжкість шкоди, небезпечність способів, форма і ступінь вини, мотиви, мета, повторність та інші ознаки. Наприклад, у ст. 164 КпАП встановлено відповідальність за заняття господарською діяльністю без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), якщо їх одержання передбачене законом, а у ст. 202 КК ці діяння визнано злочинами, якщо це було пов'язано з отриманням особою доходу у великих розмірах. Порушення вимог законодавства про працю передбачене в ч. 1 ст. 41 КпАП як адміністративне правопорушення. Якщо ж таке правопорушення було грубим, то воно є злочином і тягне за собою кримінальну відповідальність на підставі ст. 172 КК.

§ 4. Класифікація злочинів

1. Під класифікацією злочинів розуміється розподіл їх на групи залежно від того чи іншого критерію. Так, залежно від форми вини злочини можна поділити на умисні і необережні; залежно від ступеня завершеності злочинної діяльності — на закінчені і незакінчені та ін. Кожна з таких класифікацій може вирішувати конкретні завдання, а тому має і теоретичне, і практичне значення (див., наприклад, ст. 13 КК, що визначає закінчений і незакінчений злочини).

Проте розвиток кримінального права нині нерозривно пов'язаний із завданням поглиблення індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання залежно від тяжкості злочину. КК багатьох держав, прийняті останніми роками, тією чи іншою мірою передбачають спеціальні норми про класифікацію злочинів залежно від їх тяжкості (ступеня суспільної небезпечності). Це,

наприклад, КК Російської Федерації, Латвії, Іспанії.

2. Саме така класифікація і міститься у ч. 1 ст. 12 КК України, яка встановлює, що залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Із змісту цієї норми можна зробити однозначний висновок про те, що законодавець в основу такої класифікації кладе матеріальний критерій, який відображає внутрішню соціальну сутність злочинів — ступінь їх небезпечності для суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом.

Як зазначалося в § 1 цього розділу, характер і ступінь суспільної небезпечності, що відображають ступінь тяжкості злочину, виражаються в сукупності його об'єктивних і суб'єктивних ознак: важливості об'єкта, характері діяння, способах його вчинення, тяжкості наслідків, формі і видах вини, мотивах і меті тощо. Саме тому класифікація злочинів за ступенем тяжкості є істотною, універсальною, такою, що визначає зміст і структуру більшості інститутів кримінального права.

Поряд з матеріальним критерієм класифікації законодавець у ст. 12 КК передбачає й її формальний критерій — певний вид і розмір покарання, типовий, такий, що найповніше відображає тяжкість конкретної групи (категорії) злочинів. Так, для злочинів невеликої тяжкості закон передбачає як граничний критерій покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років чи інше, більш м'яке покарання; для злочинів середньої тяжкості — покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років; для тяжких злочинів — покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років, а для особливо тяжких — покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі.

Наявність у законі не тільки матеріального, а й формального критеріїв пояснюється тим, що саме покарання, передбачене у санкції конкретної статті КК, є тією мірою, яка найбільш повно виражає ступінь суспільної небезпечності злочинів, дає змогу розмежувати їх за тяжкістю і визначити їх різні правові наслідки. Це ж дозволяє законодавцю об'єднати в одну категорію близькі за ступенем суспільної небезпечності злочини і визначити типову санкцію — вид і розмір покарання, що є показником для певної групи злочинів, які належать до однієї категорії. При цьому злочини, що належать до однієї категорії, повинні мати санкції, мінімальні і максимальні розміри яких обмежені рамками типової санкції, зазначеної у ст. 12 КК. Так, з огляду на ч. 3 ст. 12 КК типовою санкцією для злочинів середньої тяжкості є покарання у виді позбавлення волі на строк не більш п'яти років. Це означає, що до цієї категорії належатимуть різні види злочинів, у санкціях яких позбавлення волі не перевищує п'яти років. Це, наприклад, і умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК), і грабiж (ч. 1 ст. 186 КК), і одержання хабара (ч. 1 ст. 368 КК).

3. Встановлена у ст. 12 КК класифікація на чотири категорії злочинів конкретно відображається в інститутах Загальної та Особливої частин КК. При цьому чітко виявляється позиція законодавця на застосування пільгових інститутів до осіб, що вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості. Так, готування до злочину невеликої тяжкості взагалі не тягне за собою кримінальної

відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК); можливість звільнення від кримінальної відповідальності пов'язується з учиненням злочинів невеликої або середньої тяжкості (статті 45-48 КК). Звільнення від покарання також можливо тільки при вчиненні злочинів невеликої і середньої тяжкості (ч. 4 ст. 74 КК та ін.).

Що стосується тяжких або особливо тяжких злочинів, то з ними закон пов'язує найбільш суворі наслідки, такі, наприклад, як можливість призначення за особливо тяжким злочин довічного позбавлення волі (ст. 64 КК) чи призначення такого додаткового покарання, як позбавлення спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК). Конфіскація майна може бути застосована лише за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини (ст. 59 КК). Найбільш тривалі строки давності, погашення судимості встановлюються саме для тяжких та особливо тяжких злочинів (статті 49, 80, 89 КК) тощо.

Встановлену в ст. 12 КК класифікацію злочинів відображено й у нормах Особливої частини КК: у багатьох статтях учинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину виступає як основна або кваліфікуюча ознака. Наприклад, заздалегідь не обіцяне приховування злочинів карається як самостійний злочин, якщо воно пов'язано з приховуванням тяжкого чи особливо тяжкого злочину (ст. 396 КК); створення злочинної організації передбачає таку обов'язкову ознаку, як мета вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину (ч. 1 ст. 255 КК). У ч. 2 ст. 383 і ч. 2 ст. 384 КК кваліфікуючою ознакою визнається вчинення цих злочинів, якщо вони поєднані з обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Контрольні запитання

1. Що таке злочин?
2. Яке визначення злочину передбачене у КК?
3. Які обов'язкові ознаки злочину встановлює закон?
4. Що означає суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину?

5. Який зміст протиправності як формальної ознаки злочину?

6. Що таке малозначне діяння?

7. Який критерій відмежування злочину від інших правопорушень?

8. Яку класифікацію злочинів передбачає ст. 12 КК? Що є критерієм такої класифікації?

9. Яке значення має класифікація злочинів за ступенем їх тяжкості?

^[1] Сташис, В. В. Передача на поруки и некоторые вопросы советского уголовного права / В. В. Сташис // Об усилении роли общественности в укреплении социалистического правопорядка. - Харьков, 1961. - С. 30.